

Szántó Iván

Lajta Béla keleti kerámiagyűjteménye

A Magyar Építészeti Múzeumban két kartondoboz rejti azokat a kerámiatöredékeket, amelyek Lajta Béla hagyatékának részeként kerültek a múzeumba 1973-ban.¹ Nehéz pontos tételszámban meghatározni a gyűjteményt, hiszen töredékek, esetenként ugyanannak az edénynek a porózus cserepei alkotják; amelyek továbbtörve megtévesztő módon „növelik” a mennyiséget. Összességében azonban mintegy harminc nagyobb tárgyról, és ennél valamivel kevesebb kis – egy-két centiméteres – darabról beszélhetünk; más kerámiagyűjteményekkel összehasonlítva tehát az együttes viszonylag szerény. Alig rendelkezünk konkrét adattal arról, miképpen jutottak a tárgyak Lajta Béla birtokába. Lajta pályakezdésének szűkszavú dokumentumaiból semmilyen közvetlen információra nem bukkantunk erre vonatkozólag. Vámos Ferenc az építész által hazaküldött, fennmaradt képeslapok segítségével tudta megrajzolni fiatalkori utazásainak vázlatos útvonalát; a vándorévek időhatárait 1896 és 1900 között jelölve ki (mialatt legalább egyszer átmenetileg hazatért).² Az egyetlen dokumentált Európán kívüli feladási hely Marokkó, ahová a feladó Spanyolországból juthatott el. Tárgyi emlékek és kései visszaemlékezések utalnak azonban arra, hogy feltehetően Egyiptomban és Szíriában is járt.³ Kutatásunk szempontjából a kérdés így vetődik fel: ha megjárta a Nílus-völgyet, akkor elvileg saját maga is gyűjthette a kerámiaanyagot; máskülönben csak másodkézből tehetett rá szert. Véleményem szerint akár járt Egyiptomban, akár nem, a valószínűbb lehetőség az, hogy egy nagyobb gyűjteményből utólag kaphatta meg a kerámiákat. Az alábbiakban e véleményt igyekszem érvekkel alátámasztani.

Ami bizonyos: az anyag túlnyomórészt középkori egyiptomi illetve szíriai fazekasmunkákat tartalmaz, továbbá néhány olyan darabot, amely ugyan talán nem egyiptomi eredetű, de a 14–15. századi Egyiptomban is beszerezhető volt.⁴ Biztosra vehető emellett, hogy a töredékegyüttes szervesen összefügg a jellegében hasonló, ám összehasonlíthatatlanul nagyobb volumenű Zsolnay-gyűjteménnyel, amelyet Zsolnay Miklós 1887 és 1888 fordulóján, levantei utazása során szerzett meg; közel tíz évvel megelőzve az első helyyel-közzel már tudományosnak nevezhető iszlám régészeti kutatásokat Egyiptomban. Ez a több mint háromezer darabos gyűjtemény nincsen még mélységében feldolgozva, pedig Gerelyes Ibolya és Kovács Orsolya 1999-ben egy, a Magyar

¹ *A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai Ösztöndíjának támogatásával készült.*

Köszönettel tartozom a hagyaték múzeumi elhelyezésében jelentős szerepet vállaló Kelényi György professzornak, hogy e tárgyakra felhívta a figyelmemet.

² Vámos Ferenc: *Lajta Béla*. Budapest: Akadémiai, 1970, 24-28.

³ Nádai Pál 1940 körül született írása, *Új Élet*, 1956. szeptember (p. 5): eszerint Lajta Egyiptomba a zsidó ősiség nyomait kutatni ment. A Néprajzi Múzeumban emellett fennmaradt egy Lajta által 1901-ben ajándékozott szíriai lőportartó, amely az építész levantei tartózkodását sejteti a megelőző években (ltsz.: 32469). Mindezen adatokat Csáki Tamásnak és Wilhelm Gábornak köszönöm.

⁴ A Mamlúk-kor kerámiaművességéről, ld. Esin Atıl: *Renaissance of Islam, Art of the Mamluks*. Washington: Smithsonian Institution Press, 1981, 145-192.

Nemzeti Múzeumban rendezett kamarakiállítás és egy rövid katalógus keretében már felhívta rá a figyelmet.⁵ Nyilvánvaló, hogy a Lajta-hagyaték kerámiáit csakis ennek az anyagnak, és nem utolsósorban Zsolnay Miklós kiadatlan levelezésének az alapos feltárása helyezheti világos kontextusba.

Az Oszmán Birodalmat elsősorban piackutatási szándékkal felkereső Zsolnay Miklós gyűjtőútjára nagy befolyással lehetett az a körülmény, hogy egyiptomi tartózkodása alatt az alkirályság muszlim-kori régiségeinek felügyelője egy magyar építész, Herz Miksa (1856–1919) volt. Kétségkívül ő hívhatta fel a régi stílusokra és új piacokra egyaránt fogékony Zsolnay figyelmét a fuztáti rommezőre. Herz Miksa megkerülhetetlen alakja a korabeli Egyiptomnak. De annak ellenére, hogy sok egyéb érdeme mellett ő tekinthető az iszlám építészettörténet-tudomány és az iszlám régészet egyik megalapítójának is, jelentőségét sokáig nem ismerték fel, sőt tevékenysége egészen napjainkig feledésbe merült. Ormos István 2009-ben Párizsban kiadott, évszázados hiányt pótló kétkötetes Herz-monográfiájából azonban kibontakozik Herz egyénisége, valamint Egyiptom modernizációjában, állami intézményeinek megszervezésében játszott szerepe.⁶ A mű ezen kívül kiindulópontokat adhat mind a Zsolnay-gyűjtemény, mind annak eddig ismeretlen leágazása, a Lajta-hagyaték további kutatásához.

Zsolnay és Herz együttműködése jelzi az iszlám épületdíszítő motívumok beszivárgásának egyik lehetséges útját a századvég és a századforduló magyar építészetébe – bár úgy látjuk, e lehetőség végül nem hozott gyakorlati eredményeket. Tudjuk ugyanakkor, hogy az eozinmázás pirogránit-technológiát kifejlesztő Wartha Vince például gyűjtött muszlim-kori keleti kerámiát (igaz, ismereteim szerint nem egyiptomiakat);⁷ valamint azt is, hogy Herz Miksa közvetlenül is ajándékozott – ő természetesen egyiptomi – cserepeket az Iparművészeti Múzeumnak, ahová utóbb Wartha gyűjteménye is bekerült.⁸ Megjegyzendő, hogy a korabeli európai értékítélet a középkori egyiptomi és szíriai kerámiát mélyen lebecsülte. Még Zsolnay Miklós, a gyűjtő is lekicsinylően vallott róluk.⁹ Csak a perzsa fajanszot, különösen a szinte misztifikált lüsztermázás kerámiát övezte megbecsülés: a korra jellemzően a “perzsa fajansz” előregyártott, történetetlen kategóriájába azonban válogatás nélkül bekerülhetett szinte bármi a valenciai (hispano-moreszk) kerámiától az izniki (oszmán-török) csempéig, ha teljesítette a középkori “Oriens” legkifinomultabb iskolájának – a perzsának – tulajdonított kritériumokat.

Az, hogy ilyen körülmények között mégis éppen egyiptomi cserepekből került a legnagyobb

⁵ Gerelyes Ibolya – Kovács Orsolya: *Egy ismeretlen orientalista, Zsolnay Miklós és keleti kerámiagyűjteménye*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum – Pécs: Janus Pannonius Múzeum, 1999.

⁶ Ormos István: *Max Herz Pasha (1856-1919). His Life and Career. I-II*. Kairó: Institut français d'archéologie orientale, 2009.

⁷ Szántó Iván: „Megkopott lüszter: kerámiaművesség a Qádzsár-korban”, in Kelényi Béla – Szántó Iván: *Két korszak határán – Perzsa művészet a Qádzsár-korban*. Budapest: Iparművészeti Múzeum, 2010, 98–99.

⁸ Balla Gabriella: *Beatrix hozománya*. Budapest: Iparművészeti Múzeum, 2008, kat. sz. 1.2.

⁹ Gerelyes – Kovács 1999, 20.

számban Magyarországra, döntően annak köszönhető, hogy Herz Miksa volt az odalátogató magyarok kalauza, aki bőkezűen – nem túlzás –, zsákszámba osztogathatta vendégeinek a mázas edénytöredékeket. Könnyen megtehetette, hiszen ezek tízezerrel heverték parlagon a fusztaí szemétdombokon, Kairó óvárosától délre. Így került tehát Magyarországra a sokezes tárgyöteg. Bár, mint jeleztük, Herz Miksa később, pl. 1902-ben, személyesen is ajándékozott fusztaí tárgyakat a budapesti Iparművészeti Múzeumnak, az országban található egyiptomi kerámiaanyag nyilvánvalóan túlnyomórészt az 1887–1888-as Zsolnay-gyűjtőút hozadéka, és ennek megfelelően a mai napig Pécsen őrzik. Ebből az állományból szakadhettek ki utólag, már Magyarországon kisebb tárgycsoportok, s jutottak azután a Zsolnay-gyárral kapcsolatban álló, vagy a Lechner-körhöz tartozó művészek birtokába. Jelen kutatásunk szempontjából az Iparművészeti Múzeum által 1960-ban Vámos Ferentől vásárolt fusztaí edénytöredékek érdemelnek különös figyelmet, mivel ezek Zsolnay-provenienciája dokumentált, és Vámos írta többek között az első és fentebb már idézett monográfiát.¹⁰ E monográfia azonban sajnos nem szól a kerámiákról, márpedig Vámosnak nagyon jól kellett ismernie őket, ha maga is birtokolt belőlük. Bár nem tudjuk, hogyan szerezte Vámos a maga kis részét a Zsolnay-anyagból, nem zárható ki, hogy éppen Lajta gyűjteményéből, esetleg hagyatékából tett rá szert. Így csupán két tanulságot vonhatunk le bizonyossággal: egyrészt azt, hogy a középkori egyiptomi fazekasság emlékei közkezen forogtak a századforduló magyar építőművész-berkeiben; másrészt azt, hogy a korszak magyar építészetére mégsem fejtettek ki semmilyen hatást.

Válogatott kerámiatöredékek Lajta Béla gyűjteményéből

Kat I. *Tányéralj és perem töredéke*. Egyiptom vagy Szíria, 14. század. Fehér, iszapolt alapon máz alatt türkizzel és feketével festett agyagcserép. 13,5 cm (no. 1).

Kat. II. *Öblös tál alja*. Egyiptom vagy Szíria, 15. század. Fehér alapon, máz alatt festett kék növényi minta, agyagcserép. Külső fala mázatlan. 24,7 cm. (no. 2).

Kat. III. *Patikaedény vagy korsó nyaktöredéke*. Egyiptom vagy Szíria, 14. század. Fehér alapon máz alatt kézzel és feketével festett frittkerámia. Sávokba osztott háromszögek. Magasság: 8,5 cm. (no. 3)

Kat. IV. *Tányérperem*. Egyiptom vagy Szíria, 14-15. század. Mindkét oldalán türkiz máz alatt sötétkék festés, növényi motívumok. 9,5 cm. (no. 7)

Kat. V. *Tál töredéke*. Egyiptom vagy Szíria, 14. század. Fehér alapon máz alatt kézzel és feketével

¹⁰ Balla 2008, kat. sz. 1.3.

festett világos agyagcserép. Központi háromszög belsejébe és köré szerkesztett geometriai és növényi mintázat. 14,6 cm. (no. 8)

Kat. VI. *Tálperem*. Egyiptom vagy Szíria, 14. század. Belső oldalán fehér iszapolt agyagmázba vésett feliratok (*al-muğā* [-hid ?] – „a hitharcos”), barna festés, zöld fedőmáz. 11,5 cm. (no. 10)

Kat. VII. *Tányérperem*. Egyiptom vagy Szíria, 14. század. Fehér alapon máz alatt késsel és feketével festett világos agyagcserép. Belső falán keretbe foglalt arabeszk, kívül sugaras díszítés. 8,5 cm. (no. 13)

Kat. VIII. *Csészealj, talpgyűrűvel*. Egyiptom vagy Szíria, 14. század. Mázba visszavésett sötétbarna feliratok (*lam, alif, waw* betűk), vörös agyagcserép. Magasság: 3,3 cm, hosszúság: 9,2 cm. (no. 14)

Kat. IX. *Talpgyűrűn álló csészealj töredéke*. Egyiptom vagy Szíria, 15. század. Fehér (a máz alatt sárgának látszó) agyagiszap vörös agyagcserépen, barna fedőmázzal. Növényi minta. 10,2 cm. (no. 15)

Kat. X. *Talpgyűrűn álló öblös edény alja*. Egyiptom vagy Szíria, 15. század. Fehér (a máz alatt sárgának látszó) agyagiszap vörös agyagcserépen, barna fedőmázzal. Sugaras minta, 13, 8 cm. (no. 16)

Kat. XI. *Tányérperem*. Egyiptom vagy Szíria, 15. század. Belső oldalán iszapolt mázba visszavésett felirattöredék, félholdemléma és sötétbarna rombuszminta, sárga fedőmáz; kívül sötétbarna felirattöredék. 8,7 cm. (no. 18)

Kat. XII. *Kehely oldalfalának töredéke*. Šaraf al-Ābavānī műhelye, Egyiptom, 14. század közepe. Mindkét oldalán iszapolt mázba visszavésett, s-mintákból képzett fonadék barna, vörös és festés nélküli elosztásban; alatta vörös feliratos sáv töredékes felső betűszárai, sárga fedőmáz; vörös agyagcserép. 9,7 cm. (no. 21)

Kat. XIII. *Kehely alja*. Egyiptom vagy Szíria, 14. század. Iszapolt mázba visszavésett keretdísz; a középmezőben sötétbarna negyedkörök közé fogott felirat [*izz al-...* – „dicsőség...”], vörös agyagcserép. 12,4 cm. (no. 22)

Kat. XIV. *Öblös tál három töredéke*. Egyiptom vagy Szíria, 15. század. Fehér máz alatt vésett és zölddel festett díszítés; sugarakba rendezett rombuszminta; vörös agyagcserép. 16, 5 cm; 10,7 cm; 9,8 cm. (24a-b-c)

Kat. XV. *Tányér töredéke*. Egyiptom vagy Szíria, 15. század. Fehér máz alatt vésett, sárgával és zölddel festett díszítés; halpikkelyminta háromszögű keretben; vörös agyagcserép. 6,2 cm. (no. 25)

Kat. XVI. *Tál alja*. Egyiptom vagy Szíria, 14-15. század. Sötétszürke cserép átlátszó, üveges mázzal, növénymintás véséssel. 15,3 cm. (no. 26)

Kat. XVII. *Edényalj*. Egyiptom vagy Szíria, 14-15. század. Szürke cserép átlátszó, üveges mázzal, szimmetrikus palmettaminta-véséssel. 11,2 cm. (no. 27)